

Tusculum

2024
SOLIN-17

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čičerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražan Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kaić

Tisak

Jafra Print d. o. o.

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

17

Solin, 2024.

Sadržaj

7-14	Dino Demicheli	Nadgrobní titul obitelji <i>Trosius</i> pronađen u zapadnim salonitanskim bedemima
15-32	Irena Radić Rossi – Alice Lucchini	Drugi rimski brod na Trsteniku u Kaštel Sućurcu
33-41	Inga Vilogorac Brčić	<i>Matres Delmatarum</i> Kult Velikih Majki u Saloni
43-63	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (III) Etička misao u nadgrobnome natpisu
65-85	Nada Topić	Prilog poznavanju povijesti knjižnica i čitaonica na području Solina
87-101	Marko Matijević	Građa iz solinske povijesti (II)
103-119	Blanka Matković	Djelovanje poslijeratne protukomunističke »reakcije« u Solinu kroz UDB-in dosje Živka Grubića (1950. – 1952.)
121-150	Žana Medved – Marko Matijević	Solinske teme na filatelističkim izdanjima Hrvatske pošte
151-180	Mirko Jankov	Iz repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Osam reinterpetiranih napjeva
181-190	Ivana Odža	Izvandomovinska čežnja Duške Crmarić Tomašić
191-192		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Blanka Matković

Djelovanje poslijeratne protukomunističke »reakcije« u Solinu kroz UDB-in dosje Živka Grubića (1950. – 1952.)

Blanka Matković
UK, Coventry
blankamatkovic@gmail.com

Krajem listopada 1944. partizanske postrojbe zauzele su Solin, Split i čitavo srednjodalmatinsko područje. Od toga trenutka počinje organiziranje protukomunističkoga otpora, što će se u drugoj polovini četrdesetih godina uglavnom manifestirati kroz djelovanje križarskih skupina te ilegalnih političkih organizacija, poput one okupljene oko Frane Bettinija i Frane Tente. No osim tih grupa »reakcija« će nastaviti svoje djelovanje i preko nekadašnjih pristaša Hrvatske seljačke stranke (HSS), poput Joze Bulja o kojemu je pisano u jednom od prethodnih brojeva *Tusculuma*. Ovaj rad predstavlja svojevrsan nastavak spomenutoga rada o Jozi Bulju, odnosno poslijeratnom djelovanju solinskih pristaša HSS-a. Cilj rada je prezentirati aktivnosti jedne grupe solinskih bivših pripadnika HSS-a početkom 1950-ih kada je okončano djelovanje oružanih protukomunističkih skupina, ali je otpor nastavljen u sjeni jugoslavenskoga sukoba sa zapadnim saveznicima zbog situacije oko Trsta. Riječ je o »Joskanovoj grupi« čije se djelovanje i organizacija pokušavaju rekonstruirati kroz UDB-in dosje pripadnika grupe Živka Grubića, a koji je dostupan u Državnom arhivu u Splitu i u kojemu su sačuvani pojedini iskazi drugih pripadnika spomenute grupe. Na temelju sačuvanih zapisnika sa saslušanja predstavljani su razgovori pripadnika grupe u kojima se ocrtava solinska poratna svakodnevnica. Zapisnici otkrivaju da su barem do sredine pedesetih godina solinski »mačekovci« živjeli u iščekivanju novoga svjetskog sukoba koji bi doveo do drastičnih političkih promjena u tadašnjoj Jugoslaviji te nastojali održati čežnju za hrvatskom državom kojom ne bi bilo upravljano iz tuđinskih središta moći. Time ovaj rad nastoji pridonijeti razumijevanju poslijeratne povijesti solinskoga prostora koja je zasad ostala na marginama historiografije.

Ključne riječi: Dalmacija, Drugi svjetski rat, Hrvatska seljačka stranka, Josip Gašpić, Jozo Bulj, poraće, protukomunistički otpor, Solin, UDB, Živko Grubić

UDK: 94(497.5 Solin)"195"
323.26:329(497.13)15

Prethodno priopćenje
Primljeno: 31. prosinca 2023.

Uvod

Tijekom Drugoga svjetskog rata i u prvim godinama poraća hrvatsko stanovništvo bilo je izloženo različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945. U tom razdoblju masovni su se zločini događali diljem tadašnje Jugoslavije, a brojni hrvatski zarobljenici – pripadnici Hrvatskih oružanih snaga (HOS) Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i civili – mučeni i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije. Nakon toga razdoblja represija je nastavljena prema

različitim »neprijateljima« i u različitim oblicima. Nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda bilo kakva znanstvena istraživanja tih događaja bila su onemogućena. Osobito su velom tajne bili obavijeni pokušaji protukomunističkoga otpora, naročito djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine. Takvi pokušaji vojnoga otpora uglavnom će biti okončani tek šest godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata zarobljavanjem duvanjskoga križara Mirka

Kapulice 1950. te uhićenjem imotskoga križara i nekadašnjega pripadnika Kapuličine križarske skupine Nedjeljka Piplice godine 1951. No protukomunistički otpor time neće nestati. Umjesto pokušaja vojnoga otpora, nastavljeno je djelovanje brojnih skupina koje će pružati druge oblike otpora kroz različite ilegalne organizacije,¹ poput Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta,² iako treba podsjetiti da su tajne organizacije hrvatske mladeži i drugih osnovane već krajem svibnja 1945.³ te su u prvim poslijeratnim godinama djelovale paralelno s križarskim organizacijama. Tako je, primjerice, u Splitu neposredno nakon Drugoga svjetskog rata djelovala skupina Frane Bettinija i Frane Tente.⁴ Istovremeno je aktivna bila i Križarska organizacija Srednje Dalmacije čija je zadaća bila prikupljanje novčane i druge pomoći te održavanje postojećih kontakata i stvaranje novih. Rad spomenute organizacije širio se i na splitsku okolicu, uključujući Bisko, Dicmo, Dugopolje, Klis i Solin, a njezini su članovi održavali i kontakte s križarskim jatcima na području Livna.⁵

U ovome radu usredotočili smo se na razdoblje koje je uslijedilo nakon likvidiranja posljednjih križarskih skupina na dalmatinskome prostoru početkom pedesetih godina prošloga stoljeća kada je protukomunistički otpor nastavljen nenasilnim metodama. Cilj rada je prezentirati jednu solinsku epizodu iz navedenoga razdoblja kada je okončano djelovanje oružanih protukomunističkih skupina, ali je otpor nastavljen u sjeni jugoslavenskoga sukoba sa zapadnim saveznicima zbog situacije oko Trsta. U središtu su interesa lokalna zbivanja u Solinu među nekadašnjim pristašama Hrvatske seljačke stranke (HSS) te njihovo protukomunističko raspoloženje koje se održavalo i na njihovu percepciju tadašnje vlasti koju su nazivali »lopovskom i pljačkaškom«. Kroz njihove razgovore ocrta se poratna solinska svakodnevica, naročito »nezadovoljnika« koji su se okupljali u kulturnoj gostionici *Gašpić*, a kroz teme tih razgovora moguće je dobiti uvid u kritički pristup običnih građana i njihovo suprotstavljanje režimskome narativu prema tadašnjim prilikama u Jugoslaviji i na vanjskopolitičkome planu. Detalji tih razgovora otkrivaju da su barem do sredine pedesetih godina solinski »mačekovci« živjeli u iščekivanju novoga svjetskog sukoba koji bi doveo do drastičnih političkih promjena u tadašnjoj Jugoslaviji te nastojali održati čežnju za hrvatskom državom kojom

ne bi bilo upravljano iz tuđinskih središta moći. Time ovaj rad nastoji pridonijeti razumijevanju poslijeratne povijesti solinskoga prostora koja je zasad ostala na marginama historiografije.

Upravo je nedostatak stručne literature o lokalnim prilikama nakon završetka Drugoga svjetskog rata predstavljao prepreku prilikom pripreme ovoga rada. Osim toga primjetno je da se većina literature o poslijeratnome HSS-u zadržava na razdoblju do 1950., odnosno na pokušajima djelovanja HSS-a u iseljeništvu, što nije predmet ovoga rada. Zbog ovih ograničenja rad se oslanja na sačuvano arhivsko gradivo, napose UDB-in dosje Živka Grubića koji se čuva u fondu Sekretarijata unutrašnjih poslova za Dalmaciju u Državnom arhivu u Splitu. Ovu je napomenu važno imati na umu jer, kako će biti istaknuto u radu, ovakav je pristup ograničen iz više razloga. Korištenje UDB-ine dokumentacije, odnosno izjava iz zapisnika sa saslušanja za koje je nepoznato pod kakvim su okolnostima dane, poziva na oprez. Osim toga, nepoznato je koliko su takvi dosjei cjeloviti te nedostaju li u njima dokumenti koji bi pridonijeli daljnjem rasvjetljavanju pojedinoga slučaja. Također je problematična analiza dokumenata iz samo jednoga izvora, odnosno osobnoga dosjea, koja ne dopušta usporedbu navoda jedne osobe s izjavama drugih aktera čiji dosjei zasad nisu pronađeni i nepoznato je jesu li postojali. Zbog toga je potrebno upozoriti na navedena ograničenja koja predstavljaju ozbiljnu poteškoću u sveobuhvatnijoj analizi ove problematike. No upravo se u spomenutim poteškoćama krije i važnost UDB-ina dosjea na čijoj analizi počiva ovaj rad, a koji kao jedan od rijetkih dostupnih UDB-inih dosjea za osobe sa solinskoga područja predstavlja vrijedan prilog za rasvjetljavanje protukomunističkoga otpora u prvoj polovini pedesetih godina prošloga stoljeća na tome prostoru te zaslužuju pozornost istraživača i svih onih koji bi se u budućnosti mogli posvetiti istraživanju poslijeratne solinske povijesti, a napose pokušaja otpora tadašnjemu režimu na tome prostoru.

U prvome dijelu ovoga rada ukratko će biti predstavljene glavne odrednice pokušaja organiziranja poslijeratnoga protukomunističkoga otpora i uloge HSS-a u tim procesima u zemlji i inozemstvu. U drugome dijelu rada naglasak je na protukomunističkome otporu početkom pedesetih godina u Solinu kroz UDB-in dosje Živka Grubića.

1 Vidi: W. Krašić 2018.

2 Vidi: D. Utovac 2022.

3 T. Jonjić 2007, str. 10-11.

4 B. Matković 2017a.

5 B. Matković 2022.

Glavne odrednice organiziranja poslijeratnoga protukomunističkog otpora u zemlji i inozemstvu

Već u posljednjim danima Drugoga svjetskog rata, odnosno početkom svibnja 1945., zapadne su sile nastojale izbjeći novi sukob na talijanskome tlu i to upravo s Titovom Jugoslavijom čije su postrojbe zauzele dio talijanskoga prostora izazvavši time tršćansku krizu koja je nastavljena u sljedećim godinama. Upravo su zategnuti odnosi između Jugoslavije i Zapada bili dovoljni da u hrvatskom iseljeništvu probude nadu u moguću protukomunistički ustanak u Jugoslaviji uz pomoć tih istih sila. Ipak, pravnik i povjesničar Tomislav Jonjić upozorava da je križarski pokret u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od samoga početka bio osuđen na neuspjeh jer su na vanjskopolitičkome planu razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države bili isključeni, a na unutarnjemu su planu masovni pokolji i represija svakodnevno sužavali prostor djelovanja.⁶ Međutim, u trenutku nastajanja križarskih organizacija situacija se činila znatno kompleksnijom, zbog čega povjesničar Ante Delić ističe da je potrebno analizirati međusobne odnose političkih i vojnih dužnosnika NDH kojima je uspjelo izbjeći zarobljavanje i izručenje, a koji su imali udjela u poslijeratnome organiziranju.⁷ Ovdje napose valja istaknuti pragmatična razmišljanja Ante Pavelića o ulozi Vladka Mačeka, lidera HSS-a, čije su ime i ugled na Zapadu imali znatno veću težinu od Pavelićeva. Stoga se od Mačeka očekivalo daljnje zalaganje za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika, kako je već ranije bilo dogovoreno u Zagrebu početkom svibnja 1945. Time bi Maček preuzeo političku borbu s ciljem ponovne uspostave hrvatske države, a unatoč njegovim razmimoilaženjima s Pavelićem nade u Mačekov angažman podupirale su izjave njegovih suradnika. Čak je i Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima izjavio da je vjerovao u »uspješnu akciju Mačeka u inozemstvu«.⁸ Dostupni britanski dokumenti također potvrđuju ugled koji je Maček uživao u inozemstvu zbog čega je zauzet stav da »nema govora o izručenju Mačeka Titu«.⁹

No Pavelićevu vjeru »da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage« ipak nije podupirao general

Vjekoslav Luburić koji je još 6. svibnja 1945. odlučio »otići u šume« i »sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati« s ciljem nastavka borbe protiv komunista.¹⁰ Kako Delić zaključuje, nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnome organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima bez kojih bi svi eventualni planovi bili unaprijed osuđeni na propast, no podjednako je važno bilo ustanoviti točnu situaciju u zemlji, naročito uzevši u obzir glasine o »jakim snagama«.¹¹ Stoga je već u ljeto 1945. ustaški bojnik Ante Vrban ilegalno prešao jugoslavensku granicu i stigao u Hrvatsku gdje je od seljaka doznao da križari »postoje i da su ih pune šume«.¹² Iako je sredinom 1945. bilo više prelazaka manjih skupina i drugih pojedinaca u Hrvatsku, Delić navodi da između njih i bivšega vodstva NDH nije bilo kontakata, a posebno ne naloga za prebacivanje zbog čega se ne može prihvatiti zaključak povjesničara Zdenka Radelića kako je sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Pavelića, Lisaka i Moškova »na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku«.¹³ Štoviše, Delić ističe da je za početak intenzivnije djelatnosti nužna bila organiziranost i povezanost kojih u tom trenutku nije bilo. Čak je i Pavelić zagovarao strpljenje te je odgovarao Eriha Lisaka od povratka u zemlju u namjeri da stekne uvid u prilike u Hrvatskoj.¹⁴ Iz ovih se navoda može zaključiti da je sumnja u bilo kakav konsenzus zapadnih saveznika o može-bitnome protukomunističkom otporu u Jugoslaviji ostavila znatnoga traga na tadašnju emigraciju koja je uglavnom oprezno pristupala ovoj problematici, naročito u trenutcima kada je još uvijek bilo nejasno na kakvu bi potporu organizirani ustanak u zemlji mogao naići.

Neovisno o Paveliću, do prve jasno formulirane ideje o obavještajno-propagandnom djelovanju dolazi tek u listopadu 1945. kada je general HOS-a Vilko Pečnikar ustvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, uključujući organiziranje obavještajne službe »za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju«.¹⁵ Unatoč tome, Delić kaže da se na temelju dostupnih izjava može zaključiti da tijekom 1946. još uvijek nije postojao razrađen plan o

6 T. Jonjić 2007, str. 7.

7 A. Delić 2016, str. 63.

8 Isto, str. 67.

9 Isto.

10 Isto, str. 68.

11 Isto, str. 68-69. Primjedba se odnosi na navodnu snagu tadašnjih križarskih skupina.

12 K. Katalinić 2017, str. 59.

13 A. Delić 2016, str. 69-71.

14 Isto.

15 Isto, str. 78.

protujugoslavenskome gerilskom djelovanju.¹⁶ Ustvari, čini se da su te godine nastavljeni pokušaji emigracije započeti prethodne godine s ciljem da se što preciznije ustanovi mogućnost organiziranoga otpora u zemlji. Stoga u proljeće iste godine Vrban po odobrenju Ante Pavelića po drugi put odlazi u Hrvatsku s ciljem da utvrdi »stanje i jakost oružanih skupina po šumama«.¹⁷ U to je vrijeme Pavelić još uvijek bio protiv vojne akcije u tadašnjoj Jugoslaviji upozorivši »da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije«.¹⁸ Sudeći prema izvješću doušnika OZN-e Karla od 27. travnja 1946., sačuvanom u UDB-inu dosjeu Filipa Lukasa, unatoč ubacivanju manjih skupina »terorista« u Jugoslaviju, »Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja«.¹⁹ Vrban se vratio u Austriju ujesen 1946. izvijestivši da je proputovao Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu »našavši posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske, koje su bile uglavnom međusobno još nepovezane i to napose radi pomanjkanja viših časnika«.²⁰ Stoga je zaključeno kako je potrebno započeti sustavnu akciju u domovini s ciljem »povezivanja i jedinstvenog vojnopolitičkog organiziranja spomenutih grupa u svrhu vođenja hrvatskog narodnog otpora«.²¹ Bio je to početak buduće akcije čije je službeno ime bilo Deseti travnja, a koja će radi zime i potrebnih priprema započeti tek u svibnju 1947.²² Međutim, kako upozorava Katalinić, stanje u hrvatskim šumama godine 1947. bilo je znatno drugačije jer je zbog djelovanja jugoslavenskih represivnih organa i likvidacija broj križara do 1. ožujka 1947. opao na samo 337 u Hrvatskoj odnosno 643 u Bosni i Hercegovini.²³ Do dolaska u zemlju Ante Vrbana, Ljube Miloša i Luke Grgića stanje je bilo još gore pa su oni u lipnju 1947. izvijestili da »u šumama nema apsolutno nikoga«, »teror od strane partizana je ogroman«, a »narod je strašno razočaran«, »psuje po angloamerikancima« te se »boje i pomisliti na emigraciju kad vide tolika izručenja«.²⁴

U međuvremenu je vjera u Mačeka i zapadne saveznike održavana i u Hrvatskoj, posebno u područjima gdje se

uspostavom komunističke vlasti ponovo počeo širiti autoritet HSS-a čije su pristaše zauzele značajno mjesto među »reakcijom«. Tako se već u dvotjednom izvješću o radu oficira Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN) pri Komandi područja srednje Dalmacije od 28. siječnja 1945. ističe kako su »mačekovci« bacali letke u kojima su »iznašali kako smo mi diktatori, kako se ne smije ništa govoriti, jer ako šta kažeš da ćeš lako izgubit glavu«.²⁵ Krajem iste godine OZN Srednje Dalmacije izvješćuje da su »našom aktivnošću u saradnji sa Narodnom Obranom i jedinicama XIX Divizije uspjeli pohvatati osam bandita na našem okrugu, i to: dva na kotaru Omiš (Čotić Vlade i Čotić Nedjeljko) koji su se skrivali u Mosoru i imali su vezu sa svojim familijama, a preko njih sa mačekovskim reacionerima u Omišu i Splitu« koji su im »upućivali letke«.²⁶ Istovremeno se »na okruzima Zagreb, Varaždin, Daruvar, Osijek, Sl. Brod i Bjelovar ispoljavalo nastojanje klerikalnih, mačekovskih i ostalih protunarodnih elemenata za stvaranje oružanih bandi, te smo u tim okruzima umjesto brojnog opadanja banditizma, imali jačanje banditskih grupa« uz širenje propagande o sukobu između Sovjetskoga Saveza i Velike Britanije te o propasti Jugoslavije koju su posljedično povezivali s mogućim novim sukobom između Istoka i Zapada.²⁷

Širenje utjecaja HSS-a bilo je primjetno i na širem splitskom području, uključujući Solin. Stoga je u izvješću OZN-e za travanj 1945. zabilježeno da »ustaških i četničkih elemenata ima u svim selima, grupišu se i ubacuju razne parole« te da su »najaktivniji, iako neobično oprezniji popovi, koji na pametan način djeluju na narod«.²⁸ Na istom je području u sljedećim godinama zabilježeno i djelovanje drugih oblika »reakcije«. Kako je prethodno spomenuto, na čitavome prostoru od Splita pa sve do Livna djelovala je Križarska organizacija srednje Dalmacije (KOS).²⁹ U splitskom je zaleđu zabilježena i prisutnost križarskih skupina među kojima se isticala ona Petra Bogića, rodnom iz Divojevića, koja je brojala između pet i dvadeset

16 Isto, str. 91.

17 Isto, str. 93-95.

18 Isto, str. 98.

19 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće suradnika Karla, 27. 4. 1946.

20 K. Katalinić 2017, str. 60.

21 Isto, str. 61.

22 Opširnije o ovoj operaciji: N. Čolak 1989; M. Planinić 1994; I. Prusac 1996.

23 K. Katalinić 2017, str. 62.

24 Isto.

25 HDA, f. 1491, OZN za Hrvatsku, 11.28.1; B. Matković 2017b, str. 342-344; B. Matković – Ivan Pažanin 2011, str. 393-395; M. Rupić – V. Geiger 2011, str. 318-321.

26 HDA, f. 1491, OZN za Hrvatsku, 11.31.10; B. Matković 2017b, str. 416-423; B. Matković – Ivan Pažanin 2011, str. 538-546; M. Rupić – V. Geiger 2011, str. 631-638.

27 HDA, f. 1561, SDS RSUP RH, 015.26; B. Matković – Ivan Pažanin 2011, str. 171.

28 DAST, SUP za Dalmaciju, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za travanj 1945. (prethodno kutija 168); B. Matković 2017b, str. 49; B. Matković – I. Pažanin 2011, str. 417-441.

29 B. Matković 2022.

pripadnika, koji su nosili vojničke kape s bijelim križem, na rukavima desne ruke iznad šake imali su ustaške činove, a na rukavima lijeve ruke iznad šake natpis »Isusova divizija«. U elaboratu UDB-e Split precizira se da je Bogić likvidiran na Svilaji u svibnju 1949., a ostali pripadnici njegove skupine su se predali.³⁰

Osim toga, u arhivi SUP-a za Dalmaciju, koja se čuva u Državnome arhivu u Splitu, ostao je sačuvan zapis tadašnjih jugoslavenskih vlasti, vjerojatno UDB-e, u kojemu se navodi da »u solinskom bazenu postoji vrlo opasna grupa H.S.S.« čiji je »duhovni vođa prije rata bio Marin Kljaković, kojega je tada dr. Krnjević smatrao najjače izgrađenim H.S.S.ovcem i pred sam početak rata počeo ga forsirati davajući mu razne stranačke uloge.«³¹ Kljaković je okupio grupu »odvažnih mladih ljudi« koje je pripremao za borbu protiv komunista, navodi se dalje u ovome dokumentu.³² U zapisu se također ističe da ni jedno mjesto u Dalmaciji nije imalo tako jaku i čvrstu organizaciju HSS-a na čelu s dvadesetak mladih ljudi koji su za vrijeme Drugoga svjetskog rata ostali dosljedni politici te stranke. Prema istome dokumentu, dvojica su likvidirani tijekom rata, iako se izričito ne navodi kako i od koga. Petoricu najistaknutijih iz te grupe Kljaković je povukao »u Hrvatsku« ne bi li ih tako spasio od iste sudbine. Među njima je bio i Jozo Bulj u čijemu je dosjeu sačuvano obilje podataka o radu HSS-a u solinskom bazenu tijekom Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon toga. Buljeva skupina nastanila se u Bjelovaru odakle je tijekom rata podržavala veze s Kljakovićem koji se nalazio u Zagrebu. Poslije »oslobođenja« četvorica iz te skupine, među kojima i Bulj, vratili su se u Solin i nastavili održavati veze s Kljakovićem, u to vrijeme nastanjenim u Slavoniji. U dokumentu se navodi da je ova grupa HSS-ovaca također održavala kontakt sa splitskim pristašama HSS-a i to preko Ivana Podruga koji ih je obavještavao o svim političkim događajima.³³ U Buljevu dosjeu ostala je sačuvana i zabilješka da osim njegove skupine u Solinu postoji grupa nacionalista i nezadovoljnika Narodne fronte (NF) koja se bila regrutirala iz redova imućnijih Solinjana. »Svi skupa stvaraju nezdravu psihozu i štetu po nar. vlast«, zaključuje autor spomenutoga izvješća.³⁴ Poslijeratnu situaciju na solinskom području možda najbolje

oslikava napomena HSS-ovca Živka Grubića koji je početkom pedesetih godina u zatvorskoj ćeliji kazao doušniku UDB-e Nevenu kako mu je isljednik UDB-e rekao »da su Solinjani bili svi borci, a da su sada svi Mačekovci«.³⁵

Sudeći prema sačuvanim dokumentima, utjecaj »nezadovoljnika« na okolinu zadržao se godinama nakon Drugoga svjetskog rata o čemu svjedoči, primjerice, slučaj spomenutih Joze Bulja i Živka Grubića, a manifestirao se uglavnom kroz zajednička druženja, političke rasprave te širenje »neprijateljskih parola«. Iako je skupina oko Bulja razotkrivena tijekom 1945., UDB za grad i kotar Split dostavlja 2. prosinca 1949. IV. odsjeku UDB-e za Dalmaciju zabilješku o uvođenju Joze Bulja u UDB-inu kartoteku s napomenom da je »on i danas neprijatelj NF-a, nije član nijedne naše organizacije, na radnim akcijama nikada ne učestvuje, na svim izborima je također apstinirao« te se »stalno druži sa svojim istomišljenicima i u njihovom društvu ogovara N. Vlast«.³⁶ Količina dokumenata u Buljevu dosjeu nakon toga razdoblja iznimno je skromna, no u izjavi koju je u lipnju 1952. splitskoj UDB-i dao Ivo Matković Matin iz Kučina, inače Buljev daljnji rođak, istaknut je Buljev susret s nekim oficijom UDB-e koji ga je pitao postoji li u Solinu organizacija HSS-a, a Bulj mu je odgovorio da ne postoji »jer kad bi postojala da bi on znao prvi«.³⁷ Iako je točno da organizacija doista nije postojala, prijeratni pristaše HSS-a itekako su bili aktivni, o čemu osim Buljeva dosjea svjedoče i dokumenti sačuvani u dosjeu Živka Grubića o kojemu će u ovome radu biti više riječi. Štoviše, upravo je Grubićev slučaj vezan uz razloge Buljeva saslušanja krajem 1953. Naime, tom je prilikom Bulj ispitivan u svojstvu osumnjičenika zbog kaznenoga djela »širenja neprijateljske propagande«, a ispitivao ga je isljednik UDB-e Nedo Bartulović koji je sudjelovao i u istrazi protiv Živka Grubića.³⁸

Iako u fondu SUP-a za Dalmaciju, koji je nekoć dostavljen Državnom arhivu u Splitu, nisu pronađeni dosjei brojnih drugih pripadnika HSS-a čija se imena spominju u Buljevu dosjeu, dodatni podatci o »reakciji« iz redova HSS-a početkom pedesetih godina sačuvani su u drugom dosjeu u kojemu se u jednom zapisniku sa saslušanja spominje i Jozo Bulj. Upravo je taj dosje u središtu zanimanja ovoga rada zbog čega će u sljedećem dijelu biti analizirani sačuvani dokumenti.

30 Z. Radelić 2002, str. 416.

31 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Bulja; B. Matković 2018, str. 209.

32 Isto.

33 Isto.

34 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Bulja; B. Matković 2018, str. 210.

35 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Izvještaj suradnika Nevena.

36 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Bulja; B. Matković 2018, str. 223.

37 Isto.

38 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Bulja; B. Matković 2018, str. 230.

Protukomunistički otpor u Solinu kroz UDB-in dosje Živka Grubića

Iako je Bulj prilikom saslušanja godine 1952. negirao postojanje organizacije HSS-a u Solinu, tijekom saslušanja 1953. naveo je veći broj imena nekadašnjih pristaša HSS-a među kojima se ističe ime Joskana Gašpića uz napomenu o uhićenju »Joskanove grupe« godine 1952. Više podataka o djelovanju spomenute skupine sačuvano je u osobnom dosjeu Živka Grubića, sina Lovre i Luce rođ. Pešić, rođenoga 13. veljače 1914. u Solinu,³⁹ po zanimanju mlinara i pekara, koji je 5. rujna 1952. po Okružnom sudu u Splitu osuđen na dvije godine i šest mjeseci zatvora radi »širenja neprijateljske propagande«, a kojega je prema preporuci KPD Lepoglava od 12. studenog 1953. po izdržanoj kazni trebalo »staviti pod kontrolu«. ⁴⁰ Prema podacima UDB-e, Grubić je prije Drugoga svjetskog rata bio pristaša HSS-a, ali »nije imao autoritet jer nesređeno žive«⁴¹. Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije kao član Mačekove Zaštite razoružavao je vojsku.⁴² U veljači 1943. uhitili su ga Talijani nakon čega je interniran u logor na otoku Ugljanu gdje je ostao šest mjeseci, kada je pobjegao i vratio se u Solin.⁴³ Kapitulacijom Italije 1943. odlazi u partizane, navodno zato jer je mislio da je rat završio. U Narodnooslobodilačkoj vojsci (NOV) ostao je do kraja 1945. kada je demobiliziran. Povratkom u Solin nastavio je raditi u mlinici te je bio potpuno pasivan prema radu NF-a. Uglavnom se kretao u krugu ljudi »neraspoloženih prema današnjici«, odnosno pristašama HSS-a među kojima su bili Ante Crmarić, Josip Gašpić zvani Joskan, Nikola Bubić zvani Bačo, Andrija Kljaković Gašpić, Ivan Bralić i drugi.⁴⁴

Grubić je uhićen 28. travnja 1952. po nalogu UDB-e za grad Split čija je naredba o pritvoru br. 1056/52 sačuvana u njegovu dosjeu. Prepraćen je u prostorije splitske UDB-e u sobu broj 54. Istoga je dana izvršen i pretres njegova stana »u cilju pronalaženja oružja i materijala koji je u vezi sa predmetom isljeđenja«, a izvršenje je povjereno »organu« odjeljenja Nedi Bartuloviću.⁴⁵ U sačuvanome Zapisniku o izvršenom pretresu zabilježeno je da su u Grubićevu stanu pronađeni lovačka puška za čije je držanje Grubić imao dozvolu te »ilegalni« pištolj s 11 metaka koji mu je oduzet.⁴⁶ Ovo nije bilo prvi put da je kod Grubića

pronađeno oružje za čije nošenje nije imao dozvolu. Naime, Grubić je u prostorije splitske UDB-e bio pozvan 7. veljače 1950. te je saslušan dva dana kasnije. Tom je prilikom pred isljednikom UDB-e Ivanom Šodanom naveo da ima dvije puške, da dozvolu posjeduje samo za jednu koju je kupio 1948., a drugu koju je kupio dvije godine ranije, odnosno 1946., jednostavno nije prijavio vlastima. Puška mu je oduzeta 1. veljače 1950., a krivnju je priznao.⁴⁷ Čini se da dio dokumenata u Grubićevu dosjeu nedostaje jer je nejasno kako je bio kažnjen. U svakom slučaju, na temelju dostupnih dokumenata može se zaključiti da je bio na slobodi sve do travnja 1952. kada je uhićen. Osim toga, na temelju dostupnih dokumenata o Grubićevu uhićenju ne može se pouzdano zaključiti zbog čega je uopće bio uhićen, odnosno što je UDB-i pobudilo sumnju u njega. Moguće je, dakako, da je pod paskom UDB-e ostao nakon saslušavanja 1950. ili je pažnju privukao druženjem s drugima bivšim HSS-ovcima koji su se nalazili pod kontrolom jugoslavenskih represivnih organa.

Grubića je, istoga dana kada je uhićen, saslušao isljednik splitske UDB-e Benjamin Eterović. U zapisniku o ispitivanju Grubić je naveo osnovne biografske podatke o školovanju i zaposlenju. Opširnije je govorio i o događajima tijekom Drugoga svjetskog rata istaknuvši uhićenje po Talijanima i boravak u logoru na Ugljanu. Iz toga se zapisnika doznaje da je Grubić u logoru presjekao vene zbog čega je prebačen u zadarsku bolnicu gdje mu je netko dao propusnicu i ukrcao ga na brod kojim je Grubić stigao do Splita. Poslije kapitulacije Italije otišao je u partizane gdje je obnašao dužnost vodnika u vodu za vezu, a demobiliziran je 1945. nakon čega je nastavio živjeti u Solinu gdje je radio kao mlinar. Tijekom prvoga ispitivanja Grubić je tek kratko spomenuo da »samo jednom prilikom sastali u gostioni 'Gašpić' u Solinu, ja, Gašpić Josip 'Joskan' i Bubić Nikola 'Bačo' u toku 1950. godine«, a Grubić je »počeo razgovarati o tome kako nas vlasti krivo gledaju pošto smo mi pripadali HSS-u, a vjerovatno radi toga da mi ne učestvujemo u političkim akcijama Narodnog fronta«. Na dodatna pitanja isljednika UDB-e o »preokretu«, »skorom povratku Mačeka« i smjenjivanju Josipa Broza Tita, Grubić je odgovarao da se ne može sjetiti da je o tim temama uopće govorio. Priznao

39 Živko Grubić umro je 15. lipnja 1969., a pokopan je dva dana kasnije u Solinu. Osmrtnica 1969.

40 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Podaci, 12. 11. 1953.

41 Riječ »žive« ispravno bi bila »živu«.

42 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Lični podaci Grubić Živko, Broj 1672, 1953.

43 Isto, Zapisnik sa saslušanja Živka Grubića, 9. 2. 1950.

44 Isto, Lični podaci Grubić Živko, Broj 1672, 1953.

45 Isto, Naredbe UDB-e za grad Split, 28. 4. 1952.

46 Isto, Zapisnik o izvršenom pretresu, 28. 4. 1952.

47 Isto, Zapisnik sa saslušanja Živka Grubića, 9. 2. 1950.

je, pak, da je pred prijateljima spominjao da »u današnjoj državi Hrvati nemaju nikakvih ni političkih ni drugih prava, već da se i danas nalaze pod dominacijom Beograda i Srbije«.48 Kakva god Grubićeva uloga bila u poslijeratnim zbivanjima u Solinu, svojom prvom izjavom želio je ostaviti dojam da je ona svakako bila neznatna. Iz sačuvanoga zapisnika vidljivo je da je izbjegavao odgovore na pitanja koja su ga mogla kompromitirati i otežati njegov položaj, poput onih o rušenju i promjeni državnoga uređenja te je svoju ulogu nastojao svesti na svega jedan susret s drugim bivšim HSS-ovcima te usputnu opasku o nesudjelovanju u akcijama NF-a za što je vjerojatno pretpostavio da je UDB-i već bilo poznato.

Unatoč Grubićevim pokušajima da prilikom ispitivanja u UDB-i minorizira svoju ulogu u bilo kakvim političkim raspravama, dva dana kasnije, 30. travnja 1952., Okružno javno tužništvo u Splitu na čelu s Ljubom Prvanom donijelo je rješenje o otvaranju istrage i određivanju istražnoga zatvora protiv Živka Grubića zbog osnovane sumnje da je počinio krivično djelo protiv naroda i države »neprijateljskom propagandom« iz čl. 118 st. 1 Krivičnoga zakona na način da je »kroz duže vremensko razdoblje govorio pred više lica protiv društvenog uređenja FNRJ i o preokretu koji bi trebao nastupiti«. Iako je Grubić poricao djelo, što je vidljivo iz njegove prethodno citirane izjave, »u postupku je potrebno preslušati još mnogo svjedoka i točno ustanoviti djelokrug neprijateljskog djelovanja okrivljenog« koji bi boravkom na slobodi mogao utjecati na svjedoke, odnosno »osujetiti ili pak otežati pravilan tok istrage«.49 Na temelju ove opaske može se zaključiti da je istraga morala biti znatno opsežnija od one koju dadu naslutiti dokumenti sačuvani u Grubićevu dosjeu u kojemu nisu sačuvane izjave većega broja svjedoka. Također ostaje nejasno na temelju čega je donesen zaključak o »dužem vremenskom razdoblju« tijekom kojega je Grubić navodno nastupao »neprijateljski«. Ako je riječ o izjavama drugih sudionika ovih događaja koji su teretili Grubića ili izvješćima UDB-inih suradnik, postavlja se pitanje gdje se nalaze drugi dosjei i agenturni materijal ako su još uvijek sačuvani. Dostupnost takvih dokumenata svakako bi značajno mogla pridonijeti analizi ovoga slučaja, ali i rekonstrukciji poslijeratnoga protukomunističkog otpora na solinskome prostoru.

Tijekom istrage Grubić je ispitivan još nekoliko puta. U nastavku saslušanja 5. svibnja 1952. znatno je opširnije

govorio o razgovorima unutar »Joskanove grupe«. Tako je spomenuo da su se jednom prilikom 1951. u gostionici Ante Grubića Škombre sastali on, Josip Gašpić Joskan, Andrija Kljaković Gašpić, Nikola Bubić Bačo i još neki kojih se nije mogao sjetiti. Razgovor je poveo Andrija Kljaković Gašpić koji je naveo da Hrvati u Jugoslaviji nemaju nikakvih prava jer njima, kao i u Kraljevini Jugoslaviji, »dikтираju« Srbi i Beograd, ali »kako će jednoga dana Hrvatska dobiti svoja politička i nacionalna prava i kako će ona biti samostalna država«. Spominjao je i formiranje »Hrvatske vlade« u inozemstvu, predvođene navodno Vlatkom Mačekom »koji će u slučaju III. svjetskog rata preuzeti vlast u Hrvatskoj, a da će u Srbiji vladati kralj ili netko drugi«. Osim toga, Kljaković Gašpić govorio je »kako je on Hrvat i da će kao Hrvat i umrijeti, a da je dužnost svih Hrvata, da i dalje ostaju vjerni Hrvatskoj i Mačeku, a ne kao što se dešava sada da se neki prodavaju komunistima«. Nadalje, istaknuo je »kako nema Hrvatima slobode ni pravde dok su na vlasti u Jugoslaviji nalazi Tito i Centralni komitet, jer ovi komunisti uopšte ne poštuju osnovna nacionalna prava naroda«. Spomenuo je »kako komunisti govore da u Jugoslaviji postoji najsavršeniji tip demokratije u svijetu, a da ne dozvoljavaju nijednu političku stranku već samo da vlada partija« uz napomenu da se proganjaju pošteni Hrvati koji su zadržali »svoju ideju«. Andrija Kljaković Gašpić znao je isticati i to da nema slobodnih izbora, da nije dozvoljeno kandidiranje opozicijskih kandidata, odnosno da bi bilo kakva protukomunistička lista bila onemogućena »na ovaj ili na onaj način«. Nakon izlaganja Kljakovića Gašpića na istome je sastanku govorio Josip Gašpić Joskan koji je podupro Kljakovića Gašpića dodavši da vlast »ne valja« jer se na vlasti nalaze »neznalice« te da u narodu vlada nezadovoljstvo zbog čega se u slučaju rata narod ne bi »tukao sa elanom«.50 Opisom ovoga sastanka Grubić je demantirao da se njegova uloga u ovim događajima svela na samo jedan sastanak s pojedinim bivšim HSS-ovcima u Solinu. Nejasno je, doduše, je li se radilo o dogovorenom sastanku s unaprijed određenom temom razgovora, a to bi bila politička rasprava i možebitni prevrat u Jugoslaviji, ili o slučajnom susretu skupine prijatelja tijekom kojega je razgovor otišao u političkome smjeru. Ono što se sa sigurnošću može reći jest to da su glavnu ulogu tijekom ovoga susreta imali Andrija Kljaković Gašpić i Josip Gašpić zvani Joskan. Iako se u dokumentima skupina naziva »Joskanova grupa«, ostaje nepoznato

48 Isto, Zapisnik o ispitivanju okrivljenog Živka Grubića, 28. 4. 1952.

49 Isto, Rješenje Okružnog javnog tužništva Split, 30. 4. 1952.

50 Isto, Zapisnik sa saslušanja, 5. 5. 1952.

tko je bio formalni ili neformalni vođa ove grupe, iako se nameće zaključak da je to morao biti jedan od spomenutih Gašpića. Pronalazak UDB-inih dosjea navedenih osoba, odnosno njihovih zapisnika s njihovih saslušanja mogao bi rasvijetliti organizacijsku strukturu »Joskanove grupe«.

Osim ovoga sastanka, u prvoj polovini iste godine održao se i sastanak u gostionici *Gašpić* u Solinu kojemu su nazočili Grubić, Nikola Bubić, Josip Gašpić Joskan i neke druge osobe. Tom je prilikom Josip Gašpić rekao Grubiću da »mi Hrvati nemamo nikakvih prava«, na što mu je Grubić odgovorio da je on bio u partizanima, no krivo ga se gleda vjerojatno zato jer je nekoć bio pristaša HSS-a. U istoj gostionici održao se i drugi sastanak kojemu su osim Grubića prisustvovali Gašpić, Bubić, Luka Radić, Ante Crmarić i još nekoliko osoba. Na tom je sastanku Gašpić istaknuo: »Nema nama Hrvatima života bez Mačeka, ako ovako još potraje svi će nas podaviti. Trebamo biti vrlo oprezni, jer vidite da je formirana Hrvatska vlada u inostranstvu, da je politička situacija u svijetu vrlo mutna i gadna, te da može svakog dana da dojde do III. svjetskog rata, koji će sigurno donijeti promjenu u vlasti kod nas u Jugoslaviji.« Nadalje, napomenuo je da nema slobode ni dobra života dok se na vlasti nalaze Centralni komitet i Tito saževši ovu misao u rečenicu: »Tito, Tito, dok je tebe nema Hrvatima života.« Gašpić se osvrnuo na jednopartijski sustav upitavši se koliko bi naroda ostalo uz Partiju ako bi bilo dozvoljeno djelovanje drugih političkih opcija. Osvrćući se na demokraciju, istaknuo je da je u Jugoslaviji nema za razliku od SAD-a i Velike Britanije »gdje možeš slobodno izražavati svoje političko uvjerenje, a ne ovdje gdje moraš strahovati ako progovoriš riječ jer bi te odmah zatvorilo i poslalo u logor«. Spominjao je zatvaranje poštenih ljudi na nekoliko godina iako ih se nizašto ne optužuje, a po povratku kući bivaju nesposobni za rad zaključivši da »ovako nijesu radili ni ustaše, a kamo li da oni štite interese radnih ljudi i da su oni narodni borci«. Tadašnje jugoslavenske »rukovodioce« Gašpić je opisao kao nesposobne ljude koji s narodom ne znaju raditi »već samo gledaju kako će narod što više izrabljivati i mučiti«. »Sjećam se da mi je stalno govorio kako meni tako i ostalima, kako Hrvati danas nemaju nikakvih prava, ali sa dolaskom Mačeka u Hrvatsku da će oni opet imati svoju samostalnu državu«, navodi Grubić istaknuvši Gašpićev zaključak da Hrvatima sve diktiraju Beograd i Srbija, »kao što im je diktirao i ranije«. Grubić je potvrdio da se složio s ovim Gašpićevim

riječima rekavši mu da narod jugoslavensku vlast »ne voli« te pozdravivši osnivanje »emigrantske vlade u Americi«. Grubićev dojam u tom je trenutku bio da »smo mi prešli zapadnjacima, jer da od njih primamo raznu pomoć i da smo pomalo počeli popuštati sa našom unutarnjom politikom«. Ostali sudionici ovoga sastanka uglavnom su potvrđivali Gašpićeve i Grubićeve navode te su se nakon sat i po razišli.⁵¹ Kako je primjetno iz opisa ovoga sastanka, njemu nije nazočio Andrija Kljaković Gašpić nego je glavnu riječ odmah preuzeo Josip Gašpić. Usporedbom njegovih navoda s opisom drugoga sastanka na kojemu je sudjelovao i Andrija Kljaković Gašpić, primjetna je ista retorika kod obojice, a koja se temelji na razmišljanjima o obespravljenim Hrvatima, navodno osnovanoj hrvatskoj vladi u inozemstvu, očekivanju Trećega svjetskog rata kojim bi vlast u Hrvatskoj preuzeo Maček i općenito problematici demokracije i jednopartijskoga sustava. Iz ovakvih opaski jasno je da su bivši pristaše HSS-a doista očekivali novi svjetski sukob koji bi doveo do preokreta u Jugoslaviji te su među svojim prijateljima nastojali održati nadu u uspostavu samostalne hrvatske države. Osim toga uočljivo je da je Josip Gašpić vjerovao da tadašnji jugoslavenski režim ne uživa potporu dijela naroda te ga je općenito ocjenjivao lošim po građane stavljajući u središte pojedinih govora svakodnevnog života stanovništva. Iako su primjetna podudaranja između navoda Andrije Kljakovića Gašpića i Josipa Gašpića, na temelju dostupnih dokumenata ne može se zaključiti koji je od navedene dvojice inicirao ovakav narativ, a koji ga je zatim preuzeo. Kako je prethodno istaknuto o pitanju formalnoga ili neformalnoga vođe ove grupe, pitanja i na ove odgovore mogli bi dati zapisnici sa saslušanja dvojice Gašpića.

Iz Grubićeve je izjave nejasno kada su se ovakvi sastanci počeli održavati, no zasigurno je to bilo prije 1951. Naime, u istoj izjavi Grubić spominje i sastanak održan 1950. kada je više puta razgovarao s Gašpićem, Bubićem, Crmarićem i Radićem o tome »kako se ovako više ne može izdržati, kako će ovo skoro propasti pošto da veliki teror vlada sa strane vlasti na narod«. Jednom su zgodom iste godine Grubić, Gašpić i Crmarić u Grubićevoj mlinici spominjali da bi trebalo smijeniti tadašnje državno i partijsko rukovodstvo te uspostaviti demokratskiju vlast.⁵² Nepoznato je i tko je ove sastanke inicirao ili organizirao.

Na pitanje isljednika UDB-e tko je bio vođa ove skupine, Grubić odgovara da je »glavnim rukovodicem«

51 Isto, Zapisnik sa saslušanja, 5. 5. 1952.

52 Isto.

smatrao Gašpića koji je uvijek počinjao politička izlaganja nakon čega je slijedila rasprava.⁵³ No ovo nije u skladu s prethodno spomenutim dijelom izjave o sastanku iz 1951. kada je izlaganje započeo Andrija Kljaković Gašpić, a nastavio ga Josip Gašpić.

Prema Grubićevim navodima, prije nego bi se nazočni razišli, Gašpić je u pravilu davao zaključnu riječ uz upute o tome kako trebaju razgovarati s drugim osobama,⁵⁴ što svakako implicira Gašpićevo vodstvo ovom grupom. Sudeći po Grubićevim navodima, ključne osobe u »Joskanovoj grupi« su osim Gašpića bili Andrija Kljaković Gašpić i Nikola Bubić Bačo s kojima se Gašpić sastajao svake nedjelje u gostionici *Škombro*, a katkad bi im se pridružio i Jozo Bulj. »Oni su se smatrali kao politički jači HSS-ovci u Solinu«, ističe Grubić, »te bi oni najprije debatirali i nakon toga bi dolazili kod nas za koje su smatrali da mi nismo toliko politički jaki, a koji odavna pripadamo stranci HSS-a.«⁵⁵

Kako je prethodno istaknuto, s obzirom na nedostupnost dosjea drugih aktera nemoguće je donijeti zaključke o organizacijskoj strukturi ove grupe, no iz Grubićevih navoda proizlazi da se radilo o skupini osoba koje su se sastajale u manjim grupama. Tako, primjerice, Grubić ističe da su spomenuta trojica »politički jačih« zasebno održavali sastanke sa svojom »grupom« pa su se tako u Gašpićevoj skupini nalazili već spomenuti Grubić, Crmarić, Radić, Stipe Barišić te još neke osobe, dok su s Kljakovićem Gašpićem obično sjedili Nikola Bubić, Luka Radić i Lovre Rogulj.⁵⁶ Ovaj navod potvrđuje da je riječ bila o najmanje dvije grupe bivših HSS-ovaca na solinskome području, no ostatak Grubićeve izjave budi sumnju u postojanje drugih grupa u obližnjim naseljima. Primjerice, Grubić ističe da je nakon nekih sastanaka Gašpić s pojedinim osobama automobilom odlazio prema Klisu gdje je stanovao Bubić, no Grubić nije bio upoznat s detaljima tih okupljanja.⁵⁷ Je li na Klisu postojala kakva grupa »nezadovoljnika« s kojima je održavan kontakt, pitanje je koje se nameće iz dostupnih dokumenata za solinski prostor, a na koje bi trebalo tražiti odgovor u budućim istraživanjima. Nepoznato je i zbog čega je Grubić spomenuo Luku Radića kao člana obiju skupina, a ostaje nejasna i uloga Jozе Bulja. S obzirom na to da o ovim događajima u njegovu dosjeu nema zabilješki, važno je istaknuti da su Grubićevi

zapisnici sa saslušanja nastali tijekom 1952., a posljednji sačuvani zapisnik sa saslušanja Jozе Bulje datira s kraja 1953., što znači da je u tim trenucima UDB-a raspolagala detaljima o kojima je govorio Grubić. Stoga se može pretpostaviti da je Bulj o ovim događajima bio ispitivan, no moguće je da nisu sačuvani svi zapisnici s njegovih saslušanja 1952. i 1953., odnosno nisu predani Arhivu. Uvid u te zapisnike sa saslušanja također je neophodan radi što cjelovitije rekonstrukcije ovih događaja.

U zapisnicima s Grubićeva saslušanja ostali su zabilježeni i njegovi odgovori o razlozima njegovih »neprijateljskih« razmišljanjima koje je zanimljivo usporediti s motivacijom drugih sudionika ovih događaja. Tako u citiranoj izjavi Grubić odgovara sljedeće:

»Ja sam smatrao da Hrvati u Jugoslaviji neće imati nikakvih prava dok se na vlasti nalazi drug Tito i Centralni komitet, radi toga što u Jugoslaviji vlada samo Komunistička partija, koja vrši pritisak na sve ostale stranke koje su postojale u zemlji, a naročito na HSS. Nadalje sam tako mislio radi toga što se Hrvatska nalazi u federaciji i pošto vlada Hrvatske prima direktive sa strane savezne vlade, pa je moje mišljenje bilo da je ona i danas ugnjetavana sa strane Srba. Ja kao i svi sa kojima sam ja razgovarao o tim i sličnim stvarima bili su mišljenja da nema Hrvatima slobode ni pravde bez Mačeka pošto smo mi smatrali da je Maček jedan od najpoštenijih Hrvata i da samo on može da slobodno vlada sa Hrvatskim narodom i da mu dade sva ona prava koja njega kao narod pripadaju. Nadalje smo smatrali da sa Hrvatskom ne mogu vladati komunisti pošto da je to zemlja koja je krvno vezana uz HSS i Mačeka i da sa tim narodom ne može drugi da vlada nego po našem mišljenju Hrvati koji stoje na idejama Mačeka i HSS-a.«⁵⁸

U ovome dijelu Grubićeve izjave opaža se velika sličnost s prethodnim govorima Josipa Gašpića i Andrije Kljakovića Gašpića zbog čega se također nameće pitanje je li Grubić doista bio uvjeren u neke od citiranih navoda prije prvih sastanaka ove skupine ili je jednostavno prihvatio ono o čemu su govorili Gašpić i Kljaković Gašpić. Ovakvi dijelovi njegovih izjava ostaju nedorečeni bez dodatnih

53 Isto.

54 Isto.

55 Isto.

56 Isto.

57 Isto.

58 Isto.

potpitanja isljednika UDB-e kojima dublja analiza motivacije ljudi koji se nisu slagali s tadašnjim režimom nije bila prioritetno pitanje.

Osim općenitijih osvrti na političke okolnosti toga vremena, slično Josipu Gašpiću koji se u svojim izlaganjima osvrtao na poteškoće u svakodnevnom životu ljudi, Grubić preuzima isti narativ pa tako, primjerice, kaže da se nije slagao s nacionalizacijom privatnoga vlasništva smatrajući da nije »ljudski« jednim »dekreto« ljudima oduzimati ono što su oni godinama stvarali i zaradili zbog čega je takvo postupanje nazivao »pljačkom sa strane države«. Neprihvatljivo mu je bilo i »natjeravanje« ljudi da pristupaju seljačkim radnim zadrugama čime čovjek »više nije gospodar svog imanja«. Posebno se osvrtao na primjer solinske zadruge za koju je govorio da je rasformirana nakon što su »pojeli i popili ono što su imali«. Općenito se Grubićev stav prema tadašnjoj Jugoslaviji može sažeti u komentar koji je dao prilikom demonstracija u Solinu u vezi tršćanske krize kada je istaknuo da u slučaju rata ne bi otišao dalje od Kozjaka i Mosora.⁵⁹ Čak se i u vezi ovoga detalja nameće pitanje je li možda bio inspiriran Gašpićevim stavom da u narodu vlada nezadovoljstvo zbog čega se u slučaju rata narod ne bi »tukao sa elanom«.⁶⁰

Iako je citirana izjava Živka Grubića bila znatno detaljnija od prve izjave koju je dao nakon uhićenja 28. travnja 1952., u sljedećim saslušavanjima isljednici UDB-e vraćali su se na pojedine teme nastojeći ih pritom donekle proširiti i nadopuniti izjavama drugih sudionika ovih događaja. Tako je prilikom saslušanja 15. svibnja 1953. pred istim isljednikom, Benjaminom Eterovićem, saslušan Josip Gašpić Joskan koji je također upitan o svojim razmišljanjima vezanima uz mogući preokret u Jugoslaviji i dolasku Vlatka Mačeka na vlast. U svom je odgovoru spomenuo sastanak s Bubićem, Radićem, Crmarićem, Grubićem i još nekim osobama među kojima je vjerojatno bio i Ivan Bralić, a koji je održan u ljeto 1951. u ljetnom vrtu u Solinu. Gašpićev se odgovor u svim ključnim detaljima podudara s Grubićevom izjavom iako je nejasno o kojemu se točno sastanku iz Grubićeve izjave radi, što dodatno otežava rekonstrukciju djelovanja ove grupe. Gašpić je objasnio da mogućnost preokreta bez Trećega svjetskog rata članovi njegove grupe nisu vidjeli, zbog čega su se njegova razmišljanja isključivo vezivala uz međunarodne odnose između Zapada i Istoka u kojima je uloga HSS-ovaca bila

čekanje povoljnoga trenutka.⁶¹ Zanimljivo je napomenuti da se ovakav stav podudara s razmišljanjima vrsnoga hrvatskog intelektualca i geopolitičara Filipa Lukasa koji je nakon Drugoga svjetskog rata živio u Austriji, a zatim u Italiji. Lukas je, naime, smatrao da se hrvatska država neće uspostaviti ako su protiv toga ostale europske sile, o čemu je ostala sačuvana zabilješka u UDB-inu dosjeu.⁶² Čini se da je u slučaju »Joskanove grupe« isljednika UDB-e naročito zanimalo kakva bi bila hrvatska država koja bi rezultirala previranjima u vanjskoj politici, odnosno gdje bi se njezine granice nalazile, zbog čega je izričito pitao Gašpića je li u njegovoj grupi bilo govora o borbi protiv Srba i o granici na Drini. U vezi granice Gašpić je izričito kazao da se ne sjeća da je ikada u njegovoj grupi spominjana granica na Drini, a o motivima svoga nezadovoljstva je kazao:

»Ja se nijesam slagao sa politikom CK i naše vlade iz razloga toga što sam smatrao, da bi se kod nas u Jugoslaviji trebalo dozvoliti djelovanje ostalim strankama, kao što je to bio slučaj za vrijeme bivše Jugoslavije, a ne da postoji samo jedna stranka kao kod nas Narodni front. Nadalje sam smatrao da je to nepravilno da vlada kod nas jednopartijski sistem, već da bi kod nas trebao biti tip demokratije kao što je to u Engleskoj i u Americi gdje možeš slobodno ispoljavati svoje političko uvjerenje, a da ti zato ne može nitko ništa. Nadalje se nijesam slagao i sa pojedinim mjerama Narodne vlasti itd. Po pitanju demokratije nadalje sam govorio da bi i na izborima trebalo da se dozvoli opoziciona lista, gdje bi svatko mogao da glasuje za koga ga je volja, a ne ovako, postoji samo jedna lista i moraš za nju glasati. Nadalje sam težio i za time da bi Maček ponovo došao u zemlju na vlast, te da bi Hrvati imali svoju samostalnu državu, sa kojom bi upravljali samo Hrvati dok se Beograd ne bi trebao miješati u unutrašnje poslove Hrvata. Ja sam nadalje smatrao da Hrvati nemaju prava u današnjoj Jugoslaviji, te da oni mogu imati pravo samo kad bi na vlast u Hrvatsku došao Maček. Ta prava odnosno nepravda koja se sada pravi Hrvatima ona se je po mom mišljenju odražavala po tome što sam ja smatrao da je sjedište vlade u Beogradu i da Srbi i danas imaju svoj utjecaj na politiku i uopšte na život zemlje, jer da imaju i mnogo više rukovodioca nego što imaju Hrvati na višim položajima.«⁶³

59 Isto.

60 Isto.

61 Isto, Zapisnik sa saslušanja Josipa Gašpića, 15. 5. 1952.

62 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa, Iz nastavka zapisnika o saslušanju Moškov Ante od 22. 10. 47.

63 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Zapisnik sa saslušanja Josipa Gašpića, 15. 5. 1952.

Usporedbom Gašpićeva odgovora s Grubićevim navodima može se zaključiti da su se razlozi nezadovoljstva solinskih pristaša HSS-a tadašnjom političkom situacijom mahom krili u nedostatku demokracije i višestranačkoga sustava te općenito u osjećaju da se Hrvatskom i hrvatskim narodom upravlja iz nekih drugih središta moći. Iz ovoga proizlazi da se »neprijateljska propaganda« zbog koje je ova skupina suđena jednostavno svodila na želju da o svojoj sudbini hrvatski građani odlučuju sami na slobodnim izborima kakve neće dočekati sve do godine 1990.

Bilo je više zapisnika sa saslušanja Josipa Gašpića Joskana, što proizlazi iz citiranoga zapisnika od 15. svibnja 1952. na kraju kojega Gašpić unosi ispravke za pojedine navode iz zapisnika od 28. travnja 1952., kojega u dosjeu Živka Grubića nema. Ovaj detalj potvrđuje sumnje da je moralo biti više dokumenata koji su nastali u sklopu istrage ove grupe, a činjenica da dosada nisu pronađeni u arhivima objašnjava poteškoće u analizi djelovanja grupe i njezine organizacije te poziva na daljnja istraživanja. U Grubićevu su dosjeu ipak sačuvana još dva zapisnika sa saslušanja Živka Grubića i to od 27. svibnja i 15. srpnja 1952. Prilikom prvoga spomenutog saslušanja isti isljednik UDB-e vratio se na neke već spomenute teme zbog čega je Grubić uglavnom ponovio slične izjave ili ih neznatno proširio. Tako je na pitanje o preokretu, o kojemu je razgovarao s Gašpićem, Grubić naveo da je tom prilikom u gostionici *Gašpić* počeo govoriti da će u slučaju Trećega svjetskog rata doći do preokreta u zemlji nakon čega će na vlast doći Maček s »Hrvatskom vladom«. Također je kazao da se on u slučaju rata ne bi »tukao« zajedno s komunistima jer se konačno i nema za koga tući jer mu je komunistička vlast sve odnijela, zbog čega je vlast nazvao »lopovskom i pljačkaškom«. Nekoliko mjeseci kasnije u drugome mu je razgovoru Grubić rekao da bi se on borio zajedno s komunistima jer se nema za koga drugoga boriti dok je Gašpić ponovio svoje prethodne riječi. Grubiću je ostalo nepoznato zbog čega je Gašpić htio znati detalje o tome bi li se Grubić borio zajedno s komunistima u slučaju napada na Jugoslaviju. Tijekom ovoga saslušanja Grubić je upitan i o hrvatskoj zastavi bez zvijezde petokrake koja je stavljena u lijes pokojnoga Škombre, na što je Grubić priznao da je to on uradio prema pokojnikovoj želji. Na kraju ovoga saslušanja Grubić je iznova upitan o svojoj motivaciji u radu na »liniji neprijatelja«, na što je odgovorio da nije imao neki naročit razlog osim

velikoga poreza i pada pod utjecaj Josipa Gašpića i ostalih u spomenutoj grupi. Članovi te grupe svakom su prilikom govorili »kako ova vlast ne valja, kako komunisti gledaju samo kako će sebi napuniti džepove, kako je formirana Hrvatska emigrantska vlada, koja će u slučaju rata doći da preuzme vlast u Jugoslaviju, kako danas Hrvati nemaju nikakvih prava itd«. Osim toga, govorili su kako »današnja vlast mrzi poštene Hrvate, te kako poštene Hrvati ne treba da imaju sa komunistima nikakvog posla«. Prema vlastitom kazivanju Grubić je Gašpića doživljavao autoritetom zbog čega je njegove navode smatrao ispravnima, a rado je slušao i novosti koje je Gašpić donosio.⁶⁴ Iako se u ovom dokumentu uglavnom ponavljaju navodi iz ranijih izjava, proširen je dio odgovora o osobnoj motivaciji koja se, kako se čini, krila u financijskim okolnostima, odnosno visini tadašnjega poreza. Osim toga, Grubić je kao pasivni pristaša nekadašnjeg HSS-a htio pomoći »oživljavanju« politike te stranke koje su provodili Gašpić i drugi istaknutiji HSS-ovci u Solinu. Usporedbom Grubićevih izjava s Gašpićevim doista se može naslutiti da je Grubićeva uloga u ovoj grupi bila neznatnija od uloge nekih drugih aktera.

Grubić je u zapisniku sa saslušanja od 15. srpnja 1952. pred isljednikom UDB-e Ivom Ostojićem uglavnom ponovio prethodne navode zbog čega ih je ovdje nije potrebno iznova navoditi. Proširio je tek svoj odgovor vezan uz osobna razmišljanja o nacionalizaciji navevši da je o toj temi jednom prilikom razgovarao s Jerkom Jelićem iz Vranjica kojemu je rekao da mu je »drago što je država uzela zemlju kulacima«.⁶⁵ Detalj je to koji se razlikuje od prethodnih Grubićevih odgovora kada je takav pristup države smatrao pljačkom. Unatoč tome, upravo će stav prema nacionalizaciji izbiti u prvi plan u tekstu kojim se *Slobodna Dalmacija* osvrnula na suđenje ovoj skupini, navodno pod vodstvom Pere Mikelića, vozača iz Vranjica, istaknuvši da »upada u oči, da su to sve lica koja vode razne privatne radnje« te »nije čudno da su takva lica u principu osudila nacionalizaciju privatne imovine« ističući usput svoje »šovinističke« stavove i vršeći »propagandu« s ciljem izazivanja nepovjerenja prema tadašnjoj vlasti.⁶⁶ Ovim navodom istaknuta je osobna motivacija za sudjelovanje u radu ove grupe, što je u skladu s Grubićevim izjavama iz kojih proizlazi da je osim političkih razloga za sudjelovanje na sastancima grupe imao i osobne, poput visokoga poreza, kako je prethodno istaknuto.

64 Isto, Zapisnik sa saslušanja, 27. 5. 1952.

65 Isto, Zapisnik sa saslušanja, 15. 7. 1952.

66 J. 1952.

Dva dana kasnije, 17. srpnja 1952., pred isljednikom UDB-e Markom Mustapićem suočeni su Živko Grubić i okrivljeni Ante Crmarić iz Solina zbog proturječnosti u iskazima vezanima uz susret u Grubićevoj mlinici godine 1950. Naime, Grubić je u izjavi od 15. srpnja 1952. tvrdio da je tom prilikom s Josipom Gašpićem, Perom Grgićem, Jerkom Gerličem, Antom Bralićem, Ivanom Gašpićem i nekim Antom pekao i jeo meso, ali nisu razgovarali o politici.⁶⁷ Nejasno je tko je bio drugi Ante kojega je spomenuo Grubić u toj izjavi, no čini se da nije riječ o susretu u mlinici koji je tijekom suočavanja spominjao Crmarić. Naime, on je izjavio da s Josipom Gašpićem otišao u Grubićevo mlinicu gdje je Grubića zatekao sama. Razgovarali su o osobnim problemima nakon čega je Gašpić započeo razgovor o političkoj situaciji osvrnuvši se na manjak slobode i lošu ekonomsku situaciju istaknuvši da je bolje bilo čak i u Kraljevini Jugoslaviji. Na to mu je Grubić, prema Crmarićevu sjećanju, kazao da se »on borio za ovo današnje, a da nije rečeno da se ne bi opet borio, ali da on ne može biti komunista« zaključivši da će »ova situacija popustiti ili da će doći nešto drugo«. Grubić je u svom odgovoru isljedniku UDB-e naveo da se ne sjeća toga razgovora iako je ostavio otvorenu mogućnost da se taj susret doista zbio onako kako je Crmarić naveo.⁶⁸ No usporedbom podataka iz različitih Grubićevih zapisnika sa saslušanja može se zaključiti da je riječ o susretu koji je Grubić spominjao u izjavi od 5. svibnja 1952. U svakom slučaju, navodi izrečeni tijekom spomenutoga suočavanja potvrđuju da je motivaciju za sudjelovanje na sastancima Grubić podjednako pronalazio u političkim okolnostima toga vremena kao i u osobnome iskustvu nepravde povezanome s ekonomskom situacijom.

Crmarićev dosje zasad nije pronađen, ali je u Grubićevo dosjeu sačuvan i izvadak iz zapisnika sa saslušanja Ante Crmarića od 23. travnja 1952., dakle pet dana prije Grubićevo uhićenja, tijekom kojega je Crmarić spomenuo Živka Grubića i njegovu pripadnost HSS-u istaknuvši da su se razgovori članova »Joskanove grupe« uglavnom odvijali u gostionici *Gašpić* u Solinu ili u Grubićevoj mlinici. U ovom kontekstu Crmarić je napose istaknuo susret u mlinici godine 1950. tijekom kojega je Grubić navodno ukazao na potrebu smjene Josipa Broza Tita i Centralnoga komiteta.⁶⁹

Kako je već istaknuto, ni Gašpićev dosje zasad nije pronađen iako je u Grubićevo dosjeu sačuvan izvadak iz

Gašpićevo saslušanja od 5. veljače 1952. Tom je prilikom Gašpić ustvrdio o Grubiću da je »veliki zapadnjak« koji je kao pozitivne primjere isticao SAD i Veliku Britaniju te se žalio na visinu poreza u Jugoslaviji. Osim toga, Grubić je navodio da »ako bi došlo do rata da bi nas Engleska i Amerika pomagale moralno i materijalno«, no to bi se moglo dogoditi jedino ako Jugoslaviju napadnu »Rusi sa svojim satelitima«. ⁷⁰ Nepoznata ostaje Gašpićevo uloga nakon navodnoga vrbovanja u veljači 1952., no u agenturnome materijalu u Grubićevo dosjeu sačuvana su dva izvješća suradnika Maksimira nastala u razdoblju između Gašpićevo navodnog vrbovanja i Grubićevo uhićenja. U izvratku iz izvješća od 4. ožujka 1952. Maksimir je naveo da je 1. ožujka 1952. u gostionici *Gašpić* razgovarao s Lukom Radićem, Živkom Grubićem i Stipom Barišićem. Tom je prilikom Barišić rekao da bi pobjegao u inozemstvo na što mu je Grubić odgovorio da je ranije preko neke osobe imao vezu za prebacivanje. U drugom izvješću od 1. travnja 1952. Maksimir je javio da je razgovarao s Grubićem o demonstracijama u vezi Trsta kojom prilikom je Grubić naveo da u slučaju rata ne bi otišao dalje od Kozjaka i Mosora.⁷¹ O ovim navodima iz Maksimirovih izvješća Grubić je ispitivan nakon uhićenja krajem travnja 1952. Iako je UDB-in suradnik Maksimir bio netko iz Grubićevo užeg kruga, bez dosjea drugih članova »Joskanove grupe« nemoguće je sa sigurnošću reći o kojoj je osobi bila riječ.

No ono što se sa sigurnošću može potvrditi je to da su Grubić, a vjerojatno i drugi članovi grupe, ostali pod nadzorom UDB-inih suradnika i tijekom vremena provedena u istražnom zatvoru. Naime, u Grubićevo dosjeu sačuvano nekoliko izvješća suradnika Nevena nastalih u svibnju 1952. Riječ je o osobi s kojom je Grubić razgovarao u ćeliji i koja je također održavala kontakt s uhićenikom Bogumilom Zlodrom. Na temelju dostupnih podataka kao potencijalni suradnici mogu se isključiti Ivan Bralić, Ante Bralić, Nikola Bubić, Luka Radić, Josip Gašpić, Andrija Kljaković Gašpić, Ante Crmarić i Pero Mikelić. Sudeći prema Nevenovim izvješćima, moguće je da je bila riječ o osobi koja doista nije bila član »Joskanove grupe«, ali je uživala Grubićevo povjerenje o čemu svjedoči i samo Nevenovo priznanje da mu je Grubić savjetovao da ne treba govoriti ništa ostalim zatvorenicima ako ih ne poznaje jer »UDB-a zna ubacivati svoje ljude u ćeliju«. U istom izvješću Neven navodi da mu je Grubić kazao da

67 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Zapisnik sa saslušanja, 15. 7. 1952.

68 Isto, Zapisnik o suočenju, 17. 7. 1952.

69 Isto, Izvadak sa saslušanja Ante Crmarića, 23. 4. 1952.

70 Isto, Zapisnik o suočenju, 17. 7. 1952.

71 Isto.

je Nevenov otac došao Grubiću u ćeliju, no ostaje nepoznanica o kojoj osobi se radi. U svakom slučaju iz Nevenovih je izvješća jasno da je Grubić bio svjestan tko ga je odao. Unatoč tome izrazio je bojazan da bi svojom izjavom mogao »upropastiti čovjeka«. U Nevenovim izvješćima spominju se i neki drugi detalji koje mu je povjerio Grubić. Tako se, primjerice, navodi da je Gašpić možda odlazio na neke sastanke kod nekoga doktora, moguće dr. Pederina,⁷² dok je neki dr. Luetić svraćao kod Andrije Gašpića. Škobrinski sprovod, tijekom kojega je Grubić u lijes stavio hrvatsku zastavu bez zvijezde petokrake, navodno su bili organizirali Josip Gašpić, Ivan Bralić i Buj,⁷³ a vjerojatno je riječ o Jozi Bulju.

Članovi »Joskanove grupe« osuđeni su 5. rujna 1952. U Grubićevu dosjeu ostao je sačuvan tek prijepis dijela presude iz kojega se doznaje da su svi optuženici proglašeni krivima, a Grubić je osuđen na dvije godine i šest mjeseci zatvora. Presudom Vrhovnoga suda NR Hrvatske njegova je kazna preinačena u jednu godinu i šest mjeseci zatvora. Iz obavijesti Okružnoga javnog tužništva u Splitu, upućene 27. studenog 1952. Odjeljenju UDB-e za grad Split, navodi se i to da je drugostupanjskom presudom Pero Mikelić osuđen na četiri godine zatvora, Veljko Jankov na tri godine, Josip Gašpić na dvije godine i šest mjeseci, Andrija Gašpić na jednu godinu i šest mjeseci te Ivan Bralić i Ante Crmarić na jednu godinu zatvora.⁷⁴

Nakon odslužene kazne u KPD Lepoglava Grubić se vratio u Solin gdje je bio pod nadzorom UDB-e o čemu svjedoče zabilježbe Nede Bartulovića, pripadnika splitske UDB-e, koji je u bilješci od 19. rujna 1955. zapisao da se Grubić uvijek nalazi u društvu onih s kojima je bio

osuđen, negoduje protiv jugoslavenskoga režima te bi se u »datom momentu stavio na stranu reakcije«.

Zaključak

Vrijednost Grubićeva dosjea jest u podatcima koji donekle nadopunjavaju prethodne spoznaje o djelovanju Joze Bulja i solinskih pristaša HSS-a u poslijeratnim godinama o kojima je 2018. više riječi bilo u tadašnjem broju *Tusculuma*. Kako je istaknuto više puta u ovome radu, nemogućnost usporedbe podataka sa svim izjavama drugih sudionika ovih događaja znatno otežava pokušaj rekonstrukcije djelovanja ove grupe te poziva na oprez i daljnja istraživanja. Ono što se sa sigurnošću može zaključiti jest to da je na području Solina početkom 1950-ih došlo do povremenih okupljanja skupine bivših HSS-ovaca. Po svemu sudeći, njihove aktivnosti svele su se na nekoliko sastanaka na kojima su govore uglavnom držali Josip Gašpić i Andrija Kljaković Gašpić, a drugi sudionici su ih potvrđivali i povremeno nadopunjavali svojim razmišljanjima. Na takvim je sastancima sudjelovao i glavni akter ovoga rada Živko Grubić čije je nezadovoljstvo osim tadašnjim političkim okolnostima bilo motivirano i ekonomskim prilikama toga vremena, primjerice visinom poreza. Unatoč nedostatku dokumenata u Buljevu i Grubićevu dosjeu te činjenici da zasad nisu pronađeni dosjei drugih aktera, na temelju sačuvanih podataka može se zaključiti da su u prvim poslijeratnim godinama, odnosno barem do sredine pedesetih godina solinski »mačekovci« živjeli u iščekivanju novoga svjetskog sukoba koji bi doveo do drastičnih političkih promjena u tadašnjoj Jugoslaviji te su nastojali održati čežnju za hrvatskom državom kojom ne bi bilo upravljano iz tuđinskih središta moći.

72 U dokumentima se ne navodi ime spomenute osobe.

73 DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića, Izvještaj suradnika Nevena, 5. 5. 1952.

74 Isto, Dopis Okružnog tužništva Split, 27. 11. 1952.

PRILOG

Presuda K63/52⁷⁵prepis:
K63/52Presuda
U IME NARODA

Okružni sud u Splitu, sastavljen od predsjednika suda KOŠTA Josipa kao predsjednika vijeća, te sudaca porotnika Lelas Josipa i Krstulović Fabjana kao članova vijeća, uz sudjelovanje Vidošević Marice kao zapisničara, u krivičnom predmetu protiv: 1/ Mikelić Pere Lukina, 2/ Jankov Veljka Filipova, 3/ Gašpić Josipa zv. »Joskan« pok. Josipa, 4/ Gašpić Andrije Ljubina, 5/ Grubić Živka pok. Lovre, 6/ Bralić Ivana pok. Blaža, 7/ Crmarić Ante zv. »Remeta« Petrova, radi kriv. djela iz člana 118 st. 1, 326 st. 1, u vezi sa članom 20 sr. 1, člana 249 i 359 st. 2 KZ, rješavajući po optužnici Okružnog Javnog tužništva Split K 608/52 od 14. VIII. 52., po usmenoj javnoj raspravi, održanoj u prisustvu svih optuženika u pritvoru sa braniteljima i to za onog ad 1/ Mikelić Peru, Mrklić Josip, za onog ad 2/ Jankov Veljka, Dr. Z. Birimiša, za one ad 3/ Gašpić Josipa i ad 6/ Bralić Ivana, Antičević Ivo, za onog ad 4/ Gašpić Andriju Dr. D. Parač, za onog ad 5/ Grubić Živka, Dr. P. Niziteo, i za onoga ad 7/ Crmarić Antu, Dr. Marin Lemešić, svi advokati iz Splita, te zastupljenja Okružnog J. T. Split, pomoćnika Škaričić Veljka, te punomoćenika oštećenih stranaka i to za Pomorsko gradj. poduzeće Split, Majstorović Vinka, a za poduzeće »Brodospas« Split Miličić Stjepan, dana 5. IX. 1952. g.

p r e s u d i o j e :

Optuženi:

Grubić Živko pok. Lovre i majke Pešić Ljubice, rođen 13. II. 1914. godine u Solinu, Hrvat, dr. FNRJ, pekar – mlinar, privatnik, oženjen bez djece, pismen sa 4 raz. osn. škole, bez imovine, nekažnjavan, vojsku služio u JA od rujna 1943. g. do prosinca 1945. g. vojni obveznik grada Splita, u pritvoru od 28.IV.1952. godine.

k r i v j e :

Što je neprijateljski raspoložen prema državnom i društvenom uređenju u našoj zemlji i htijeću promjenu istoga u vremenu od 1950. go. pa do hapšenja u IV. mjesecu 1952. god. pred Gašpić Josipom, Bubić Nikolom, Crmarić Antom i drugima u više navrata govorio:

da ova vlast u našoj zemlji ne valja, da je narod ne voli, jer sam muči i tlači narod, da će u slučaju rata doći do preokreta u našoj zemlji i da će na vlast u Hrvatskoj doći Maček, a u Srbiji kralj Petar, da je dobro što je već formirana u Americi emigrantska vlada, da Hrvati nemaju prava, da im danas zapovjedaju Srbi i Beograd, kao i za vrijeme stare Jugoslavije, da smo prešli zapadnjacima, da kod nas nema demokracije.

dakle, u namjeri da potkopa vlast radnog naroda i da razbija bratstvo-jedinstvo naroda FNRJ. Govorom na skupu vršio propagandu protiv državnog i društvenog uređenja.

Počini su time opt. pod 1/ Mikelić Pere djelom pod a/, opt. pod 2/Jankov Veljko djelom pod a/, te svi ostali optuženici krivično djelo neprijateljske propagande iz člana 118 st. 1 KZ opt. pod 1/ Mikelić Pero i pod 2/ Jankov Veljko djelima pod b/1/ i 2/ krivično djelo davanja mita iz člana 326 st. 1 KZ, te suviše opt. pod 1/ Mikelić Pero djelom pod c/ krivično djelo pronevjere u službenoj dužnosti iz člana 322 st. 1, u vezi sa članom 20 KZ, pomaganjem, djelom pod 1 d/ krivično djelo kradje iz člana 249 KZ, te djelom pod e/ krivično djelo iz člana 259 st. 2 KZ, te se na osnovu navedenih prepisa, za Mikelić Peru i Jankov Veljka primjenom člana 46 st. 1 toč. 2 KZ.

o s u d j u :

Grubić Živko na kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 /dvije/ godine i 6 /šest/ mjeseci.

S.F. – S.N.

Okružni sud u Splitu

Dne, 5. IX. 1952. g.

Zapisničar:

s.r. /Vidošević Marica/

Predsjednik vijeća:

s.r. /Košta Josip/

75 Isto, Presuda (prijepis), 5. 9. 1952.

Kratice

DAST	= Državni arhiv u Splitu
HDA	= Hrvatski državni arhiv
OZN	= Odjeljenje za zaštitu naroda
SDS	= Služba državne sigurnosti
SUP	= Sekretarijat unutrašnjih poslova
SD	= <i>Slobodna Dalmacija</i>

Izvori

DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Filipa Lukasa

DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Joze Bulja

DAST, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Živka Grubića

HDA, f. 1491, OZN za Hrvatsku

HDA, f. 1561, SDS RSUP RH

Literatura

- N. Čolak 1989 Nikola Čolak, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Padova 1989.
- A. Delić 2016 Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, doktorska disertacija, Zadar 2016.
- J. 1952. J., *Iz sudnice: Politički i privredni kriminalci pred sudom*, SD 2360 (X), 8. 9. 1952, 2.
- T. Jonjić 2007 Tomislav Jonjić, *Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953.*, https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf (12. 10. 2022.). [Rad je prethodno objavljen na engleskom jeziku: *Organised resistance to the Yugoslav communist regime in Croatia in 1945-1953*, *Review of Croatian History* 3, Zagreb 2007, 109-145.]
- K. Katalinić 2017 Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I, Zagreb 2017.
- W. Krašić 2018 Wolfy Krašić, *Hrvatski pokret otpora*, Zagreb, 2018.

- B. Matković 2017a Blanka Matković, *Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente*, Tusculum 10/1, Solin 2017, 145-160.
- B. Matković 2017b Blanka Matković, *Split i Srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944.-1962.). Zarobljenički logori i likvidacije*, Trilj – Zagreb 2017.
- B. Matković 2018 Blanka Matković, *Iz povijesti solinskog područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Joze Bulja (1945. – 1961.)*, Tusculum 11, Solin 2018, 207-232.
- B. Matković 2022 Blanka Matković, *Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice. Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović*, Tusculum 15, Solin 2022, 125-141.
- B. Matković – I. Pažanin 2011 Blanka Matković – Ivan Pažanin (prir.), *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948. počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e. Dokumenti*, Zagreb 2011, https://croatiarediviva.com/wp-content/uploads/2017/03/ZLOCINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948..pdf (12. 10. 2022.).
- Osmrtnica 1969 *Osmrtnica Živka Grubića*, Slobodna Dalmacija 7554 (XXVII), Split 17. 6. 1969, 9.
- M. Planinić 1994 Martin Planinić, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb 1994.
- I. Prusac 1996 Ivan Prusac, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, Rijeka 1996.
- Z. Radelić 2002 Zdenko Radelić, *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb 2002.
- M. Rupić – V. Geiger 2011 Mate Rupić – Vladimir Geiger (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Dalmacija*, Slavonski Brod – Zagreb 2011.
- D. Utovac 2022 Darko Utovac, *Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine*, Politički zatvorenik 292, Zagreb 2022, 5-10.

Summary

Blanka Matković

Activities of the post Second World War anti-communist «reactionaries» in Solin in the UDB file of Živko Grubić (1950-1952)

Key words: Dalmatia, Second World War, Croatian Peasant Party (Hrvatska seljačka stranka), Josip Gašpić, Jozo Bulj, post-war period, anti-communist resistance, Solin, UDB, Živko Grubić

At the end of October 1944, partisan forces captured Solin, Split, and the entire central Dalmatian area. From that moment, the organization of anti-communist resistance began, which in the second half of the 1940s mainly manifested through the activities of crusader groups and illegal political organizations such as those gathered around Frane Bettini and Frane Tente. However, besides these groups, the «reactionaries» continued their activities through former supporters of the Croatian Peasant Party (HSS – Hrvatska seljačka stranka), like Jozo Bulj, who was discussed in one of the previous issues of *Tusculum*.

This paper serves as a sort of continuation of the mentioned work on Jozo Bulj, specifically the post-war activities of the HSS supporters in Solin. The aim of the paper is to present the activities of a group of former HSS members from Solin in the early 1950s when the activities of armed anti-communist groups ceased, but resistance continued in the shadow of the Yugoslav conflict with the Western allies due to the situation about Trieste. This concerns the activities of the «Joskan's group», whose actions and organization are attempted to be reconstructed through the UDB (Uprava državne bezbednosti = State Security Administration) file of the group member Živko Grubić, which is kept and available in the State Archives in Split and contains preserved statements from other members of the mentioned group. Based on the preserved interrogation records, presented are conversations among group members, depicting the post-war daily life in Solin and revealing that at least until the mid-1950s, Solin's «mačekovci» (followers of the policies of Vladko Maček) lived in anticipation of a new world conflict that would lead to drastic political changes in the then Yugoslavia and sought to maintain the longing for a Croatian state that would not be governed from foreign centres of power. Thus, this paper aims to contribute to understanding of the post-war history of the Solin area, which has so far has remained on the margins of historiography.

Translated by Radovan Kečkemet

